

**ՌԱՖԱՅԵԼ ԼԵՄԿԻՆԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԽՏՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ**

Նարեկ Պողոսյան

Ռաֆայել Լեմկինն իր գործունեության ընթացքում ուսումնասիրել է զանգվածային սպանությունների, կոտորածների և ցեղասպանությունների բազմաթիվ օրինակներ՝ հին ժամանակներից սկսած մինչև իր գործունեության շրջանը։ Սակայն ցեղասպանագետների գերակշռող մասն այն եզրակացության է հանգում, որ նրա կյանքում ճակատագրական նշանակություն են ունեցել XX դարում տեղի ունեցած երկու խոշոր ցեղասպանությունները՝ Հայոց ցեղասպանությունը և հրեաների Հոլոքոստը։

Այդուհանդերձ, Հայոց ցեղասպանությունը ժխտող հեղինակները չեն շրջանցել նաև Ռաֆայել Լեմկինին և նրա գիտական ժառանգությունը։ Ավելին, փորձ է արվել ամեն կերպ նենգափոխելու և ծուռ հայելու միջոցով ներկայացնելու Հայոց ցեղասպանության թեմայի բացառիկ նշանակությունը Ռ. Լեմկինի համար։ Այս կերպ ժխտողականները նպատակադրվել են «հիմնավորել» պաշտոնական Թուրքիայի և Ադրբեջանի՝ Հայոց ցեղասպանության ժխտման քաղաքականությունը։ Ժխտողականների հիմնական փաստարկը մնում է նույնը. Հայոց ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, Թուրքիան մեղավոր չէ, «ցեղասպանություն» եզրույթը կիրառելի չէ Հայոց ցեղասպանության դեպքում¹։ Թուրքիան փորձում է հերքել Հայոց ցեղասպանությունը՝ ճանաչելով Հոլոքոստը։ Մասամբ սա վերաբերում է այն պնդմանը, թե Թուրքիան բազմաթիվ հրեաների փրկել է՝ նացիստներից, իսկ պատշաճ նախադրյալն այն էր, որ այն մարդիկ, ովքեր դա կատարեցին, չէին կարող սպանել մեկ միլիոն մարդու²։

Այսպես, ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող փաստարկներից մեկը վերաբերում է Լեմկինի կողմից «ցեղասպանություն» եզրույթի ստեղծման խնդրին։ Նրանք նշում են, որ ցեղասպանություն եզրույթի ստեղծմամբ Լեմկինը Հայոց ցեղասպանությունը նկատի չի ունեցել, այլ հաշվի է առել միայն հրեաների Հոլոքոստը։ Որպես այս տեսակետը հաստատող փաստարկ՝ ներկայացվում է, թե Լեմկինի Մադրիդյան զեկույցում, ինչպես նաև 1944 թ. լույս տեսած «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնագավառված Եվրոպայում» աշխատության մեջ Օսմանյան կայսրությունում Հայոց ցեղասպանության մասին որևէ հիշատակություն չկա։ Իր այս աշխատության մեջ նա խոսում է միայն Հոլոքոստի մասին³։

¹ Smith R.W., Markusen E. and Lifton R. J., “Professional Ethics and the Denial of the Armenian Genocide”, *Holocaust and Genocide Studies*, 1995, vol. 9, no 1, p. 3.

² Charny I., *Encyclopedia of Genocide*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, vol. 1, 1999, p. 162.

³ Aktan G., A Turkish view on the applicability of the Genocide Convention to the Armenian incidents and the ICTJ's report, 2/19/003, (<http://web.hurriyetdailynews.com/a-turkish-view-on-the-applicability-of-the-genocide-convention-to-the-armenian-incidents-and-the-ictjs-report.aspx?pageID=>

2001 թ. հայ-թուրքական հաշտեցման համատեղ հանձնաժողովը⁴ դիմել էր «Անցումային շրջանի արդարադատության հարցերով միջազգային կենտրոն»-ին⁵ (ԱՇԱՀՄԿ)՝ խնդրելով տրամադրել անկախ և օբյեկտիվ իրավական վերլուծություն Ցեղասպանության կոնվենցիայի կիրառելիության վերաբերյալ այն իրադարձությունների նկատմամբ, որոնք տեղի են ունեցել Օսմանյան կայսրությունում XX դարի սկզբին: 2003 թ. սկզբին ԱՇԱՀՄԿ-ը ներկայացրեց իր եզրակացությունը⁶, որ 1915 թ. իրադարձությունները համապատասխանում են ցեղասպանություն եզրույթի բոլոր սահմանումներին, և այս եզրույթի կիրառումն ամբողջովին արդարացի է:

Եզրակացության մեջ մասնավորապես նշվում էր. ««Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի տեքստը մշակողներն օգտագործել են ցեղասպանություն բառը՝ վկայակոչելու համար այն իրադարձությունները, որոնք տեղի են ունեցել նախքան կոնվենցիայի ընդունումը: Չնայած նրան, որ Լեմկինը մինչև 1943 թ. չէր ստեղծել ցեղասպանություն բառը, կոնվենցիայի տեքստում և մյուս գրություններում վերջնականապես հաստատվում է, որ Լեմկինը և կոնվենցիան մշակող մյուս անձինք դա (ցեղասպանություն բառը – Ն.Պ.) կիրառում են՝ նկարագրելու այն գործողությունները, որոնք տեղի են ունեցել նախքան կոնվենցիայի ընդունումը: Կոնվենցիայի մաս կազմող պետությունները ընդունում են (կոնվենցիայի – Ն.Պ.) նախաբանը, որ «պատմության բոլոր ժամանակաշրջաններում ցեղասպանությունը մեծ կորուստներ է պատճառել մարդկությանը»»⁷:

Կոնվենցիայի նախաբանի նշված ձևակերպումն ունայն է դարձնում նաև ժխտողական հետազոտողների այն փորձերը, ովքեր, օգտագործելով կոնվենցիայի՝ 1951

[=438&n=a-turkish-view-on-the-applicability-of-the-genocide-convention-to-the-armenian-incidents-and-the-ictj-report-2003-02-19](#), դիտվել է՝ 01.05.2015):

⁴ Հայ-թուրքական հաշտեցման համատեղ հանձնաժողովը, որը ստեղծվել է ԱՄՆ Պետության արտամիտի աջակցությամբ 2001թ. հուլիսին և իր գործունեությունը դադարեցրել է 2004 թ. ապրիլին, կազմված էր նախկին բարձրաստիճանի դիվանագետներից, պաշտոնյաներից: Հանձնաժողովի խնդիրն էր խթանել հայ-թուրքական երկխոսությունը:

⁵ Նյու Յորքում գտնվող Անցումային արդարադատության միջազգային կենտրոնը (The International Center for Transitional Justice) շահույթ չհետապնդող կազմակերպություն է և աշխատում է այն երկրների հետ, որտեղ դիտվում են կամ դիտվել են մարդու իրավունքների խախտումներ, զինված հակամարտություններ և պատմական անարդարության դեպքեր: Կենտրոնն անցկացնում է պետությունների, կառավարական և հասարակական կազմակերպությունների քաղաքականության, ռազմավարությունների, փաստաթղթերի համեմատական իրավաբանական և տեղեկատվական վերլուծություն:

⁶ ԱՇԱՀՄԿ-ի եզրակացության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Մարգարյան Վ.**, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ Անցումային արդարադատության միջազգային կենտրոնի (ԱՄՆ) համար կատարված իրավաբանական վերլուծության մասին, *Հայոց ցեղասպանության պարմության և պարմագրության հարցեր*, 2003թ., Երևան, № 8, էջ 47-65:

⁷ Տե՛ս The Applicability of The United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide to Events which occurred during the early Twentieth Century: Legal Analysis Prepared for the International Center For Transitional Justice, ICTJ, 6/2/2011, p. 10. (<https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Turkey-Armenian-Reconciliation-2002-English.pdf>, դիտվել է՝ 20.03.2015):

թ. ուժի մեջ մտնելու հանգամանքը⁸, հրաժարվում են 1915 թ. իրադարձությունները որպես ցեղասպանություն որակելուց⁹ և այս հանգամանքն օգտագործում են՝ ցույց տալու համար, թե Լեմկինը նույնպես չի անդրադարձել Հայոց ցեղասպանության խնդրին: Այսպես, ԱՇԱՄԿ-ի ներկայացրած իրավական վերլուծությունից կարող ենք եզրակացնել, որ Լեմկինի Մադրիդյան զեկույցում և «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատության մեջ Հայոց ցեղասպանության մասին չհիշատակելը դեռևս չի նշանակում, որ նա ցեղասպանություն եզրույթը ստեղծելիս հաշվի չի առել Հայոց ցեղասպանության իրողությունը: Ավելին, պետք է նաև հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ Լեմկինի Մադրիդյան զեկույցում ընդամենը իրավական ձևակերպումներ էին տրվում «բարբարոսություն» և «վանդալիզմ» հանցագործություններին, իսկ «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատությունն առաջին հերթին նվիրված էր Եվրոպայում նացիստական օկուպացիային:

Ուշագրավ է, որ Հայոց ցեղասպանության՝ իր վրա ունեցած մեծ ազդեցության մասին Լեմկինը փաստում է իր անտիպ ինքնակենսագրականում, ինչպես նաև 1949թ. «CBS» հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցում, որի ընթացքում նա նշում է. «Ես հետաքրքրվեցի ցեղասպանությամբ, որովհետև այն շատ անգամ տեղի ունեցավ, այն տեղի ունեցավ հայերի հետ, և դրանից հետո հայերը շատ կոշտ վերաբերմունքի արժանացան Վերսալի կոնֆերանսում, քանի որ նրանց ցեղասպանության իրագործման մեջ մեղավոր հանցագործները չպատմվեցին»¹⁰: Հայոց

⁸ Նշենք, որ 1948 թ. «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայում նկարագրված հանցագործությունը և դրա պատժելիությունը կիրառելի են 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ, քանի որ 1948 թ. ընդունված կոնվենցիան արդեն գոյություն ունեցող միջազգային իրավական նորմերի հաստատումն է: 1915 թ. Օսմանյան կայսրությունում հայերի նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության առնչությամբ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի կիրառելիությունը հիմնավորվում է նաև այդ գործողության և դրա հետևանքների շարունակական բնույթով: Իսկ «Պատերազմական հանցագործությունների և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին» կոնվենցիայում նշվում է, որ վաղեմության ժամկետը չի կարող կիրառվել Նյուրնբերգյան դատավարության կանոնադրության և Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայում նշված հանցագործությունների, ինչպես նաև զինված հարձակման պատճառով բռնազավթի ենթարկելու կապակցությամբ՝ անկախ դրանց կատարման ժամանակից: Ցեղասպանության կոնվենցիան ուժի մեջ մտնելուց հետո (1951 թ. հունվարի 12-ին) հետադարձ ուժով տարածվել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ կատարված հանցագործությունների պատժելիության վրա, և սա նշանակում է, որ 1948 թ. կոնվենցիան նույնպես կարող է կիրառվել նաև Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ: «Պատերազմական հանցագործությունների և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների նկատմամբ վաղեմության ժամկետ չկիրառելու մասին» կոնվենցիան տե՛ս հետևյալ հղումով՝ http://old.un-am/res/UN%20Treaties/III_6.pdf: Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ 1948 թ. կոնվենցիայի կիրառելիության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Թորիկեան Շ.**, Հայկական հարցը և միջազգային օրէնքը, Պեյրոթ, Հրատարակութիւն Հայ Դատի Յանձնախումբի, 1976, էջ 66-69:

⁹ **Gasparyan S., Paronyan Sh., Chubaryan A., Muradyan G.**, Raphael Lemkin's Draft Convention on Genocide and the 1948 UN Convention: a Comparative Discourse Study, Yerevan, Yerevan State University press, 2016, p. 80.

¹⁰ Ռ. Լեմկինի հարցազրույցը տե՛ս հետևյալ հղումով՝ <https://www.youtube.com/watch?v=WuF5OVgaNk>.

ցեղասպանության իրողությունը և այն իրագործող երիտթուրք ոճրագործների անպատիժ մնալու հանգամանքները դրդեցին Լեմկինին կազմելու իր Մադրիդյան զեկույցը¹¹ և ըստ այդմ՝ կարևորելու «բարբարոսություն» և «վայրագություն» հանցագործությունների կողմնակցման անհրաժեշտությունը: Մադրիդյան զեկույցում հեղինակը նպատակ ուներ ներկայացնելու, որ աշխարհը կարիք ունի նոր օրենքի, որը կարգելի կրոնական և ազգային խմբերի սպանությունները՝ նախազգուշացնելով, որ դա անհրաժեշտ է կանխելու այլ երկրներում այնպիսի գործողությունների կրկնությունը, ինչպիսին Օսմանյան կայսրությունում հայերի սպանոն էր¹²: Ինչ վերաբերում է «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատությանը, որում Լեմկինն արդեն գործածում է ցեղասպանություն եզրույթը, ապա այս նոր եզրույթի գործածումը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ նրա Մադրիդյան զեկույցում ներկայացված հայեցակարգի զարգացում:

Բացի դրանից, ուշադրության արժանի է, որ Լեմկինը հայերի տեղահանությունները և զանգվածային սպանություններն իր փաստաթղթերում ներկայացնում է որպես ցեղասպանության դասական օրինակ, նա միևնույն հանցագործության շարքում է դասում Հայոց ցեղասպանությունը և Հոլոքոստը: Ժամանակակից պատմության պրոֆեսոր Դոնալդ Բլոքսհեմը, ով մասնագիտացված է ցեղասպանությունների, պատերազմական հանցագործությունների և զանգվածային սպանությունների ուսումնասիրության հարցում, նշում է, թե Լեմկինը որոշեց, որ Հոլոքոստը պատմության ընթացքում տեղի ունեցած ցեղասպանության ընդամենը մի օրինակ է, այլ ոչ թե պարադիգմային: Հանցագործությունը կողմնակցելու հարցում նրա հաստատականությունը պայմանավորված էր ոչ թե նացիստական Գերմանիայի կողմից իր ընտանիքի անդամների մեծ մասի սպանությամբ, այլ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած Հայոց ցեղասպանությամբ, XX դարի սկզբին Արևելյան և Կենտրոնական Եվրոպայում աճող ազդեցիկ և անհանդուրժողականությամբ լեցուն ազգայնականությամբ և, վերջապես, խմբերի ոչնչացման նկատմամբ պատմական հետաքրքրությամբ¹³:

Ավելին, ժխտողականները խեղաթյուրում են Լեմկինի՝ «CBS» հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցը¹⁴, այնինչ նա հստակ արտահայտվում է, որ սկսել է ցեղասպանությամբ հետաքրքրվել Հայոց ցեղասպանության իրագործման արդյունքում:

¹¹ Տե՛ս Special report at the 5th Conference for the Unification of Criminal Law in Madrid presented by M. Raphael Lemkin, 1933 October, Madrid, (<http://watchersofthesky.com/wp-content/uploads/2014/10/lemkins-madrid-report-in-1933.pdf>, դիտվել է՝ 01.03.2015):

¹² Robertson G., An Inconvenient Genocide: Who Now Remembers the Armenians?, London, Biteback Publishing, 2014, p.17.

¹³ Bloxham D., “Comparative Genocide”, in *Writing the Holocaust* ed. Dreyfuss J., Daniel L., London and New York, A&C Black, 2011, p. 136.

¹⁴ Ավելի մանրամասն տե՛ս Tall Armenian Tale PBS: The Armenian Genocide (Part II), the other site of the falsified genocide, (<http://www.tallarmeniantale.com/PBS-Armenian-genocide2.htm>): Նշենք, որ «Tall Armenia Tale» անունը կրող կայքում, որում տեղ են գտել բազմաթիվ ժխտողական և կեղծ փաստարկներ, նշվում է, որ իրենց առաքելությունը «Հայոց ցեղասպանության միջը բացահայտելն է»:

* * *

Ժխտողական տեսակետները հիմնավորելու համար թուրքական քարոզչական մեքենան օգտագործում է Յուտայի համալսարանի դոկտորանտ, ժխտողական հայացքներով հայտնի Թալ Բուենոսի դիտարկումները, ով շատ ակտիվ է թուրքական մամուլում և հանդես է գալիս դասախոսություններով¹⁵։ Հատուկ ընդգծվում է, որ նա ուսումնասիրել է Լեմկինի արխիվային նյութերը։ Վերջինս ժխտողականության թմբիրի ազդեցության ներքո նույնիսկ կասկածի տակ է առնում, որ «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատությունը գրել է Լեմկինը՝ որպես փաստարկ ներկայացնելով, թե իբր Լեմկինն այդ ժամանակ բավարար անգլերեն չգիտեր, որպեսզի գրեր այդ աշխատությունը, քանի որ նա վերջերս էր տեղափոխվել ԱՄՆ և չուներ համապատասխան փորձ՝ այդ աստիճանի գրավոր անգլերեն իմանալու համար։ Լեմկինն ընդամենը ծառայել է ԱՄՆ-ի կառավարության շահերին¹⁶։ Բուենոսը փորձում է խեղաթյուրել Լեմկինի կենսագրությունը։ Այնինչ Լեմկինը բարձր մակարդակի լեզվական ունակություններ ուներ, նա գրքեր և հոդվածներ է գրել լեհերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, իդիշ, գերմաներեն, իտալերեն և շվեդերեն լեզուներով։ Եվ նախքան «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում»¹⁷ աշխատությունը գրելը՝ 1938 թ. Լեմկինը Դյուկի համալսարանում հանդիպել էր իրավունքի պրոֆեսոր Մալքոլմ Մքդերմոթի հետ, և նրանք համագործակցեցին 1932թ. Լեհաստանի քրեական օրենսգիրքը և փոքր հանցագործությունների մասին օրենքը¹⁸ անգլերեն թարգմանելու գործում¹⁹։ Ավելին, 1942 թ. նա գերմաներենից անգլերեն էր թարգմանել «Առանցքի կողմից

¹⁵ Թալ Բուենոսի քարոզչական գործունեության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Hovannisian R.**, “Denial of the Armenian Genocide 100 Years Later: The New Practitioners and Their Trade”, *Genocide Studies International*, 2015, vol. 9, no 2, pp. 234,235.

¹⁶ Տե՛ս **Buenos T.**, “Genocide-labeling has always been political,” International Affairs Forum, (<http://www.ia-forum.org/Content/ViewInternalDocument.cfm?ContentID=8330>, դիտվել է՝ 02.05.2015): Տե՛ս նաև ժխտողական հայացքներով հայտնի Թալ Բուենոսի՝ 2014թ. նոյեմբերի 24-ի ելույթի տեքստը՝ ուղղված Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելս նահանգի Թուրքիայի բարեկամ պատգամավորներին՝ “The Address Delivered by Mr Tal Buenos at NSW Parliament,” Australian Turkish Advocacy Alliance, (https://www.ata-a.org.au/pdf/Tal_Buenos_NSW-Parliamentary-Address_20141124_Transcript.pdf, դիտվել է՝ 05.03.2015):

¹⁷ **Lemkin R.**, Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress, Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 1944.

¹⁸ Տե՛ս The Polish Penal Code of 1932 and The Law of Minor Offenses, Translated with Malcolm McDermott. Durham, North Carolina: Duke University Press, 1939, 95pp. Լեմկինի գրած գրքերի և հոդվածների ցանկը ներկայացրել է պատմաբան Ջ. Ֆազելը, տե՛ս Comprehensive Bibliography: Writings of Raphael Lemkin, (<http://www.preventgenocide.org/lemkin/bibliography.htm>, դիտվել է՝ 02.05.2015):

¹⁹ **Elder T.**, “What You See Before Your Eyes: Documenting Raphael Lemkin’s Life by Exploring His Archival Papers, 1900–1959”, in *The Origins of Genocide: Raphael Lemkin as a Historian of Mass Violence*, ed. **Schaller J.D., Zimmerer J.**, Routledge, 2013, p. 32.

բռնազավթված Եվրոպայում թողարկված հիմնական օրենքները, հրամանագրերը և կանոնակարգերը»²⁰:

Բունոսի կարծիքով Լեմկինը Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ արտահայտել է իր անձնական կարծիքը, որը չի համընկնում «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի բովանդակության հետ²¹: Թերևս այս հարցում նա «մոռանում» է, որ Լեմկինը կոնվենցիայի կազմման «հայրերից» է, ում անձնական տեսակետներն արտացոլվել են կոնվենցիայում:

Թեմեսիի տեխնիկական և Վիեննայի միջազգային համալսարանների քաղաքական գիտությունների պրոֆեսոր Մայքլ Գյունտերն իր ժխտողական տեսակետը հիմնավորում է նրանով, թե ցեղասպանություն հասկացությունը գոյություն չի ունեցել նախքան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, երբ որ այն հայտնաբերվել է Լեմկինի կողմից, իսկ «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան ուժի մեջ է մտել 1951 թ.²²: Այս մոտեցմամբ փորձ է կատարվում խեղաթյուրելու ցեղասպանություն հասկացության բովանդակությունը: Իրականում ցեղասպանություն հասկացության բացակայությունը չի ենթադրում, որ նախքան այդ հասկացության ստեղծումը ցեղասպանության դեպքեր չեն եղել: Հետաքրքրական է այս առիթով Նյու Յորքի համալսարանի փիլիսոփայության պրոֆեսոր Փոլ Բոգոսյանի մեկնաբանությունը. «Ոչ ոք ընդհանրապես չի կարող ենթադրել, թե որոշակի երևույթի (կամ օբյեկտի) նկատմամբ կարելի է կիրառել հասկացությունը միայն այն դեպքում, երբ այդ երևույթը տեղի ունեցավ (կամ այդ օբյեկտը գոյություն ունեցավ), և կային մարդիկ, ովքեր կիրառեցին դրա հասկացությունը: Ես իսկապես կարող եմ ասել, որ Երկրի վրա 65 միլիոն տարի առաջ դիտվածներն են եղել, թեև 65 մլն տարի առաջ ոչ ոք չկար, ով կունենար դիտվածը հասկացությունը»²³:

Խոսքն այն մասին է, որ ցեղասպանության հանցագործության բաղադրիչները առկա էին 1915 թ.՝ նախքան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը և 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի կոնվենցիայի ընդունումը: Դրա մասին է փաստում Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի՝ 1915 թ. մայիսի 24-ի համատեղ հռչակագիրը²⁴, որով պատժելի էին համարում այդ հանցագործությունը: Անտանտի երկրները հռչա-

²⁰ Key laws, decrees and regulations issued by the Axis in occupied Europe. Washington: Board of Economic Warfare, Blockade and Supply Branch, Reoccupation Division, December 1942, 170 pp.

²¹ **Buenos T.**, “Many Genocides of Raphael Lemkin,” Daily Sabah, 11.09.2014, (<http://www.dailysabah.com/opinion/2014/09/11/many-genocides-of-raphael-lemkin>, դիտվել է՝ 06.03.2015):

²² **Gunter M.**, Armenian History and the Question of Genocide, New York, Palgrave Macmillan, 2011, p. 38.

²³ **Boghossian P.**, “The Concept of Genocide”, *Journal of Genocide Research*, 2010, vol 12, no 1-2, p. 71.

²⁴ Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի՝ 1915 թ. մայիսի 24-ի համատեղ հռչակագրում Անտանտի երկրները նշում էին հայերի զանգվածային կոտորածների մասին, ապա ընդգծում. «Հաշվի առնելով մարդկայնության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված թուրքիայի այդ նոր հանցագործությունները՝ Դաշնակից կառավարությունները հրապարակավ հայտարարում են Բարձր դռանը, որ իրենք պատասխանատվության են ենթարկելու օսմանյան կառավարության բոլոր անդամներին և այդ ջարդերում ներգրավված նրանց գործակալներին»: Տե՛ս **Քոչարյան**

կազմում նշված պատասխանատվության վերաբերյալ դրույթները փորձեցին իրագործել 1920 թ. օգոստոսի 10-ի Սևրի պայմանագրում²⁵։ Թեև 1948 թ. կոնվենցիան ուժի մեջ մտավ Հայոց ցեղասպանության իրագործումից տասնամյակներ անց, սակայն այն արտացոլում էր ցեղասպանության կանխման միջազգային սովորության իրավունքը²⁶։ Այլ կերպ ասած՝ 1948 թ. կոնվենցիայի բաղադրիչները միջազգային սովորության իրավունքի մակարդակում գոյություն են ունեցել շատ ավելի վաղ շրջանում։ Կոնվենցիայի ընդունմամբ կոդիֆիկացվում էր արդեն իսկ գոյություն ունեցող հանցագործությունը։

Հայտնի թուրք պատմաբան, ԱՄՆ-ի Քլարկ համալսարանի Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրության ամբիոնի վարիչ Թաներ Աքչամը t24.com.tr կայքին տված հարցազրույցում անհերթելություն է որակել ժխտողականների նշված դիրքորոշումը. «Ռաֆայել Լեմկինը, որը գործածության մեջ է դրել «ցեղասպանություն» եզրը, այն կիրառել է հայերի հանդեպ կատարվածի համար։ Հիմա պենիցիլին հայտնագործած մարդը, երբ ասում է, թե այս հիվանդության համար դեղ է հայտնագործել ու անունն էլ պենիցիլին է դրել, իմաստ ունի՞ ասել, թե, այ՛ մարդ, այս դեղի անունը պենիցիլին չէ։ Դա լրիվ հիմարություն կլինի... Առաջին անգամ (Ռաֆայել Լեմկինը – Ն.Պ.) «ցեղասպանություն» բառն օգտագործում է իր գրքում 1944 թ.։ Երկար պայքարից հետո՝ 1948 թ., ՄԱԿ-ն ընդունում է Ցեղասպանության մասին կոնվենցիան։ Այդ թվականից առաջ և հետո տված բոլոր հարցազրույցներում, բոլոր հոդվածներում անընդհատ գրում է. «Ես այս եզրը հայերի նկատմամբ կատարվածի համար եմ կիրառում»։ Պարզ ասեմ՝ հիմա մեր ծավալած քննարկումը, թե «այս եզրը ճիշտ չէ», անտեղի է։ Թուրքիան այլևս պետք է ազատվի այս պարզունակությունից»²⁷, - հայտարարել է Աքչամը։

Բավարար չհամարելով բերված փաստարկները՝ ժխտողականները փորձում են կասկածի տակ դնել Լեմկինի աշխատությունների արժանահավատությունը՝ առաջ քաշելով այն թեզը, թե Լեմկինի օգտագործած սկզբնաղբյուրները քարոզչական բնույթ են կրել, քանի որ նա օգտվել է Անտանտի տերությունների ներկայացուցիչների աշխատություններից, ովքեր պաշտպանում էին իրենց երկրների շահերը։ Այսպես, Թալ Բուենտսը գրում է. «Լեմկինի թղթերը ցույց են տալիս, որ նա, անդրադառնալով ցեղասպանության շատ դեպքերի, չի կենտրոնանում որոշակի դեպքի վրա, հայերի տառապանքների մասին նրա ուսումնասիրությունը հիմնված է սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրության վրա։ Նրա եզրակացությունները մեծապես հիմնված են Առնոլդ Թոյնքիի գրվածքների վրա, ով երիտասարդ պատմաբան

Վ. (կազմ.), Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում, Երևան, հեղ. հրատ., 2014, էջ 8։

²⁵ Տե՛ս Վարդանյան Վ., Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման և հետևանքների վերացման իրավական հիմնախնդիրները, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2017, էջ 45։

²⁶ Karamanian S., The International Court of Justice and Armenian Genocide, in *The Armenian Genocide Legacy*, ed. Demirdjian A., New York, Palgrave Macmillan, p. 86.

²⁷ T24.com.tr կայքին տված Թաներ Աքչամի հարցազրույցը տե՛ս Akcam T., 1915'te Ermeni ayaklanmalari olduğu iddiası yalan, 26.04.2015, (<http://m.t24.com.tr/haber/prof-taner-akcam-1915te-ermeni-ayaklanmalari-oldugu-iddiasi-yalan,294643>, դիտվել է՝ 08.03.2016)։

էր և ծառայում էր բրիտանական կառավարությանը քարոզչություն իրականացնելու հարցում այն ժամանակ, երբ Բրիտանիան պատերազմի մեջ էր Օսմանյան կայսրության հետ, և Կոստանդնուպոլսում ԱՄՆ դեսպան Հենրի Մորգենթաուի գրվածքների, ով պատերազմի սկզբին գործում էր որպես Անտանտի շահերը ներկայացնող անձ, ում աջակցում էին հայ իրավախորհրդատու Արշակ Շմավոնյանը և հայ քարտուղար Հակոբ Անտոնյանը: Աշխարհի ո՞ր ինստիտուտը դոկտորի աստիճան կշնորհեր նրան, ում տեղեկատվությունը հիմնվում է նման կողմնակալ աղբյուրների և փաստերի վրա»²⁸:

Այս հիմնավորումը չի կարող դիմանալ քննադատության, քանի որ անհնար է հարցականի տակ դնել բազմաթիվ փաստաթղթեր և վկայություններ, որոնք բերվում են Հենրի Մորգենթաուի և Առնոլդ Թոյնքիի աշխատություններում, քանի որ որևէ լուրջ փաստարկ չկա ժխտողականների կողմից Թոյնքիի և Մորգենթաուի աշխատություններում տեղ գտած տեղեկությունները հերքելու համար: Ավելին, Լեմկինն օգտվել է բազմաթիվ հեղինակների աշխատություններից և պարբերականների հրապարակումներից, որոնց մասին ժխտողական հեղինակը չի խոսում, իսկ նրա փաստարկը լիովին ի չիք է դառնում, քանի որ Լեմկինն օգտվել է նաև գերմանական և այլ աղբյուրներից: Ինչպես տեսնում ենք, ժխտողական հեղինակներն իրենց տեսակետերը ներկայացնում են ոչ թե ամբողջապես տրամաբանված և փաստարկված, այլ մասնակի և ճշմարտանման փաստարկը մատուցում են որպես ճշմարտություն:

* * *

Թուրքիան Հայոց ցեղասպանության իրողության արծարծման և ճանաչման գործընթացը կանխելու համար կիրառում է նաև այն ճանաչող երկրների նկատմամբ պատմության որոշ ժամանակահատվածում ցեղասպանություն իրագործելու վերաբերյալ մեղադրանքներ հնչեցնելու տակտիկան: Այսպես, 2011թ. դեկտեմբերին Ֆրանսիայի խորհրդարանի ստորին պալատի կողմից Հայոց ցեղասպանության ժխտման քրեականացման մասին օրենքի հաստատման հաջորդ օրը Էրդողանը, հանդես գալով պատասխան քննադատությամբ, հայտարարեց, որ Ալժիրում անկախության համար մղվող պատերազմի ժամանակ Ֆրանսիան ցեղասպանություն է իրագործել, և, ըստ նրա, 1945թ. սկսած՝ ֆրանսիացիները սպանել են բնակչության 15 տոկոսին²⁹: Ռադգերսի համալսարանի դոկտոր Դուգլաս Իվրին-Էրիկսոնն այս առիթով հավասար հարթության վրա համեմատականներ է տանում Հայոց ցեղասպանության և Ալժիրի բնակչության հանդեպ իրականացրած ցեղասպանության միջև՝ ներկայացնելով Լեմկինի անդրադարձը Ալժիրի ցեղասպանության թեմային: Իվրին-Էրիկսոնը նշում է. «Ալժիրի ցեղասպանության մասին Լեմկինը գրել է, որ Ալժիրի ժողովրդի ազգային գիտակցության

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Chrisafis A., Turkey accuses France of genocide in Algeria, 23.12.2011, (<https://www.theguardian.com/world/2011/dec/23/turkey-accuses-france-genocide-algeria>, դիտվել է՝ 08.08.2015):

դեմ ուղղված բռնության և խոշտանգումների արշավ է: Նա հավատում էր, որ այդ համակարգված քաղաքականությունը ֆրանսիական գաղութարար իշխանությունների կողմից նպատակ ուներ ոչնչացնել Ալժիրի մշակույթը: Լեմկինը կարծում էր, որ դա չի տարբերվում Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած Հայոց ցեղասպանությունից: Եթե վերադառնանք (ցեղասպանության – Ն.Պ.) հայեցակարգի արմատներին և ուշադրություն դարձնենք Լեմկինի գաղափարներին, ապա Թուրքիայում այն մարդիկ, ովքեր մեղադրում են ֆրանսիացիներին կեղծավորության մեջ, ճիշտ հետևություններ են անում»³⁰: Իվրին-Էրիկսոնի այս համեմատությունը ոչ միայն անտեղի է, այլև անհասկանալի, քանի որ, ինչպես արդեն նշել ենք, Հայոց ցեղասպանության անարգել իրագործումը Լեմկինի համար առանձնահատուկ նշանակություն ուներ, և այն դարձավ այն հիմնական նախադրյալը, որ Լեմկինը որպես իր գործունեության ուղղություն ընտրի ցեղասպանության հայեցակարգի մշակումը: Բացի այդ, եթե Լեմկինը Ալժիրում տեղի ունեցած դեպքերին մեծ ուշադրության արժանացրած լիներ, ապա իր անավարտ մնացած «Ցեղասպանության պատմության»³¹ մեջ առանձին ենթագլուխ կնվիրեր այդ թեմայի ուսումնասիրությանը, ինչը նա չի արել: Էլ չենք խոսում այն մասին, որ ՄԱԿ-ի ներկայիս սահմանման համաձայն՝ Ալժիրում տեղի ունեցած իրադարձությունները չենք կարող որակել որպես ցեղասպանություն: Ավելին, ի պատասխան «Ալժիրի ցեղասպանության» մասին Էրդոգանի հայտարարությունների, Ալժիրի վարչապետ Ահմեդ Օյախյան Թուրքիային կոչ է արել այլևս չշահարկել Ալժիրում Ֆրանսիայի գաղութատիրության ժամանակաշրջանում (1830-1962թթ.) ալժիրցիների սպանության հարցը: Ալժիրի վարչապետը հավելել է, որ յուրաքանչյուր երկիր իրավունք ունի պաշտպանելու իր շահերը, սակայն «որևէ մեկն իրավունք չունի ալժիրցիների թափած արյան հաշվին սեփական գործերն առաջ տանելու»: Վարչապետը նաև ընդգծել է, որ Ալժիրում պատերազմի ժամանակ Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի անդամ է եղել և որպես այդպիսին նյութական աջակցություն է ցուցաբերել Ֆրանսիային: «Մենք մեր թուրք ընկերներին ասում ենք՝ դադարեցրեք քաղաքական նպատակներով շահարկել գաղութատիրության հարցը»³², մամուլի ասուլիսի ժամանակ հայտարարել է Օյախյան: Ալժիրի վարչապետը բացահայտել է թուրքական կառավարության կեղծավորությունը, և ելնելով նրա հայտարարությունից՝ կարելի է ընդգծել, որ Թուրքիան, մեղադրելով Ֆրանսիային Ալժիրում ցեղասպանության իրագործման հարցում, անուղղակիորեն հայտնվում է հանցակցի կարգավիճակում: Ֆրանսիայի գաղութատիրության դեմ 1954–1962թթ. ալժիրցիների մղած պայքարում, որի ընթացքում արաբ պատմաբանների տվյալներով մեկ միլիոնից

³⁰ Douglas S. Irvin, Genocide Denial Bans: What Would Raphael Lemkin Do?, (<https://www.turkishnews.com/en/content/2012/02/26/turkey-france-genocide-denial-raphael-lemkin/>, դիտվել է՝ 08.03.2018):

³¹ Լեմկինի «Ցեղասպանության պատմության» ամբողջական ցանկը տե՛ս **Lemkin R.**, Lemkin on Genocide, ed. by Jacobs S. L., Lanham, Lexington Books, 2012, p. 17-19.

³² Algeria to Turkey: Stop making capital out of French colonisation, 01.08.2012, (<http://middle-east-online.com/english/?id=49876>, դիտվել է՝ 09.03.2016):

ավելի մարդ է զոհվել, Թուրքիան օժանդակել է Ֆրանսիային, այսինքն՝ նպաստել է ցեղասպանության իրագործմանը:

Ժխտողական շրջանակների կողմից առաջ տարվող այսպիսի նենգափոխման քաղաքականության համատեքստում է տեղավորվում նաև այն մոտեցումը, որ ոչ թե պետք է կենտրոնանալ անցյալում տեղի ունեցած ցեղասպանությունների վրա, այլ անհրաժեշտ է քրեականացնել ներկայիս ցեղասպանությունների աջակցությունը: Իվրին-Էրիկսոնն այս առիթով նշում է. «Թող մենք արդար լինենք, մենք բոլորս ապրում ենք ոսկորների վրա կառուցված երկրներում: ԱՄՆ-ում մենք թաքցնում ենք մեր ցեղասպանությունը: Ի՞նչ կաներ Լեմկինը, եթե լսեր ցեղասպանության ժխտման քրեականացման այս քննարկման մասին: Նա, ամենայն հավանականությամբ, մատնացույց կաներ այն ցեղասպանությունները, որոնց կառավարությունները լուռ կամ ուղղակի աջակցում են, Լիբիայից, Իրաքից մինչև Կոնգո: Նախկին ցեղասպանությունների ժխտումը քրեականացնելու փոխարեն մեր կառավարությունները պետք է քրեականացնեն ժամանակակից ցեղասպանությունների աջակցությունը»³³:

Այս մոտեցումը վտանգավոր է, քանի որ հենց անցյալի ցեղասպանությունների անարգել և անպատիժ իրագործումը ճանապարհ է բացել հետագա ցեղասպանությունների իրագործման համար: Եվ պատահական չէ, որ Հիտլերը խրախուսում էր իր գեներալներին ներխուժել Լեհաստան՝ հարցնելով. «Ո՞վ է, ի վերջո, այսօր խոսում հայերի ոչնչացման մասին»³⁴:

Ժամանակակից ցեղասպանությունների իրագործումը կանխելու տեսանկյունից էական նշանակություն ունի պատմական արդարության վերականգնումը, որի դեպքում Թուրքիան կատերեսվի սեփական պատմությանը: Ինչպես նշում է Գրեգորի Սթենթոնը՝ «Genocide Watch» կազմակերպության նախագահը, ժխտումը ցեղասպանության շարունակությունն է, քանի որ այն շարունակական փորձ է հոգեբանական և մշակութային առումով ոչնչացնելու զոհ խմբին³⁵: Լեմկինը ևս բացատրում էր, որ ցեղասպանության ժխտումը նպատակ է հետապնդում սպանել ցեղասպանության զոհերին երկրորդ անգամ՝ ոչնչացնելով նրանց աշխարհի հիշողությունից նրանց հիշատակը աշխարհի հիշողությունից վերացնելու միջոցով³⁶: Նրա այդ գաղափարը զարգացրել է նաև Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր պրոֆեսոր Էլի Վիզելը, որի համար ժխտումը կրկնակի հանցագործություն է, որն աշխատում է սպանել տեղի ունեցած իրադարձության հիշողությունը³⁷: Նշանավոր ցեղասպանագետներ Իսրայել Չարնին, Ռոբերտ Ջեյ Լիֆթոնը, Դեբորահ

³³ Douglas S. Irvin, Genocide Denial Bans: What Would Raphael Lemkin Do?, (<https://www.turkishnews.com/en/content/2012/02/26/turkey-france-genocide-denial-raphael-lemkin/>).

³⁴ Rafter N., The Crime of All Crimes: Toward a Criminology of Genocide, New York and London, New York University Press, 2016, p. 136.

³⁵ Stanton G., Cost of Denial, (<http://genocidewatch.net/about-us-2/cost-of-denial/>).

³⁶ Fournet C. and Pégrier C., 'Combating genocide denial via law: État des lieux of anti-denial legislation,' In *Holocaust and Genocide Denial: A Contextual Perspective*, eds. Jensen O., Behrens P. and Terry N., Taylor & Francis, 2017, p. 217.

³⁷ Նույն տեղում:

Լիփսթայդը, Էրիկ Մարկուսենը, Ռոջեր Սմիթը գտնում են, որ ժխտողականությունը ցեղասպանության վերջնական փուլն է, այն ձգտում է անարգել ցեղասպանության գոհերին, իսկ մեղավորներին՝ արդարացնել: Ժխտողականությունը ճանապարհ է բացում ապագա ցեղասպանությունների իրագործման համար³⁸:

* * *

Հայոց ցեղասպանության իրողությունը ժխտողների կողմից առաջ քաշվող հաջորդ թեզը վերաբերում է ցեղասպանության հանցագործության սահմանման բնույթին, ըստ որի՝ Լեմկինի կողմից առաջ քաշված ցեղասպանության սահմանումը ընդգրկում իմաստ ունի, և այն ներառում է փոքրամասնությունների տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, ֆիզիկական կամ կենսաբանական ոչնչացումը: Իսկ օրենքի վերջին զարգացումների արդյունքում ցեղասպանություն է համարվում ոչ թե ցանկացած գործողություն, որն ուղղված է ոչնչացնելու ցանկացած խմբի, այլ միայն որոշակի խմբերի ֆիզիկապես կամ կենսաբանական ոչնչացումը: Այլ խոսքով ասած, ըստ ժխտողականների, նեղացել են Լեմկինի կողմից սկզբնապես սահմանված շրջանակները, որի դեպքում բացառվում է ցեղասպանությունը մեկնաբանել որպես խմբերի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային ոչնչացում: 1946 թ. դեկտեմբերի 11-ի բանաձևում նույնպես նշվում է, որ ցեղասպանությունը տեղի է ունենում կրոնական, ռասայական, քաղաքական և այլ հիմքերի առկայության դեպքերում: Այսինքն՝ բանաձևի նախաբանում նշվում է, որ քաղաքական խմբերի նկատմամբ կարող է տեղի ունենալ ցեղասպանություն, այնինչ 1948 թ. «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայում խոսքը քաղաքական խմբերի ոչնչացման մասին չէ³⁹: Թուրքական քարոզչամեքենան փորձում է ներկայացնել, թե հայերի ոչնչացումը Օսմանյան կայսրությունում տեղի է ունեցել քաղաքական դրդապատճառներով, հայերը հանդես են եկել որպես քաղաքական խումբ, քանի որ պայքարել են անկախության համար, հայդուկային շարժում են ծավալել, ապստամբությունների են դիմել և այլն:

Ըստ թուրք դիվանագետ, ժխտողական Գյունդուզ Ակթանի՝ քաղաքական խմբերի ոչնչացման դեպքում գոյություն ունի պայքար երկու խմբերի միջև, և այդ պայքարի արդյունքում խմբերից մեկը մյուս խմբի նկատմամբ իրականացնում է զանգվածային սպանություններ, կոտորածներ, հասցնում է վնասներ, տե-

³⁸ Charny I., նշվ. աշխ., էջ 25:

³⁹ Aktan G., "The Armenian Problem and International Law," in Ataöv T. (ed.), *The Armenians in the Late Ottoman Period*, (Turkish Historical Society, 2001), pp. 266, 268-272, (<http://www.mfa.gov.tr/data/dispolitika/ermeniidialari/gunduz-aktan-the-armenian-problem-and-international-law-2001.pdf>, դիտվել է՝ 08.03.2018): Միջազգային իրավունքի մասնագետ Յուրի Բարսեղովը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից ցույց է տվել Գյունդուզ Ակթանի կողմից առաջ քաշվող ժխտողական թեզերի սնանկությունը: Տե՛ս Барсегов Ю., Турецкая доктрина международного права на службе политики геноцида. (О концепции члена «Комиссии примирения» Гюндюз Актана), Готика, Москва, 2002. (<http://armenianhouse.org/barsegov/genocide-ru/doctrine/doctrine.html>, դիտվել է՝ 08.03.2015):

դահանության է ենթարկում: Վնասված խումբը կոչվում է քաղաքական խումբ: Քաղաքական պայքարի ընթացքում քաղաքացիների սպանությունը նույնպես հանցագործություն է, սակայն ոչ ցեղասպանություն: Ալյթանի կարծիքով 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ի կոնվենցիայում ընդունվեց ցեղասպանության նեղ սահմանումը, որի արդյունքում հայերը՝ որպես քաղաքական խմբավորում, մնացին կոնվենցիայի շրջանակներից դուրս: Եվ քանի որ Նյուրնբերգյան միջազգային դատարանի սկզբունքների համաձայն՝ քաղաքական, կրոնական, ռասայական, էթնիկական շարժառիթներով հետապնդումները համարվում են մարդկայնության դեմ ուղղված հանցագործություններ, ապա հայերի նկատմամբ իրագործված հանցագործությունները համարվում են որպես մարդկայնության դեմ ուղղված հանցագործություններ, քանի որ դրանց իրագործման պատճառները եղել են քաղաքական⁴⁰:

Նմանատիպ տեսակետ է առաջ քաշում նաև ժխտողական, ԱՄՆ-ի Լուիսվիլի համալսարանի պատմության պրոֆեսոր Ջապին Մաքարթին. «Ցեղասպանություն եզրույթի հեղինակ Ռաֆայել Լեմկինը մշակութային, սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական խմբերի ոչնչացումը բնութագրել է որպես ցեղասպանություն: Օսմանյան կայսրությունում եղել են այդպիսի բազմաթիվ ցեղասպանություններ: Բազմաթիվ խմբեր այլ խմբերի վրա են հարձակվել: Այնպես որ ցեղասպանություն բառի կիրառումն (նկատի ունի Հայոց ցեղասպանության դեպքում – Ն.Պ.) անիմաստ է»⁴¹:

Հայերի կողմից ապստամբություն բարձրացնելու և փոխադարձ կոտորածների մասին և որպես քաղաքական խումբ հանդես գալու վերաբերյալ ժխտողականների թեզերն ընդամենը պատմական իրողությունները կեղծելու տարբերակներ են:

Թուրքական հրամանատարության զեկույցներում հանդիպում ենք պատերազմի ընթացքում հայերի հավատարմության մասին բազմաթիվ արձանագրությունների, Օսմանյան կայսրության նկատմամբ հայերի հավատարմության մասին տեղեկություններ կան նաև Լեմկինի թղթերում: Դրա հետ մեկտեղ օտարերկրյա արխիվային բազմաթիվ նյութերը և օտարերկրյա պաշտոնյաների, այդ թվում նաև Օսմանյան կայսրության այն ժամանակվա դաշնակիցներ Գերմանիայի⁴²

⁴⁰ Aktan G., “The Armenian Problem and International Law,” էջ 71,72:

⁴¹ Presentation by Prof. Justin McCarthy at the Seminar on Turkish-Armenian Relations organized by the Democratic Principles Association on March 15, 2001, (<http://www.mfa.gov.tr/presentation-made-by-prof-justin-mccarthy-seminar-on-turkish-armenian-relations-organized-by-the-democratic-principles-association-15-march-2001-istanbul.en.mfa>, դիտվել է՝ 07.03.2015):

⁴² Գերմանացի պատմաբան և լրագրող Վոլֆգանգ Գուստը Գերմանիայի արտգործնախարարության փաստաթղթերում արտացոլված փաստերի հիման վրա ի ցույց է դրել Հայոց ցեղասպանության իրագործման իրողությունը: Էրզրումում Գերմանիայի փոխիյուպատոս Լյուդվիգ Մաքսիմիլիան Էրվին ֆոն Շոյբներ-Ռիխթերը Օսմանյան կայսրությունում հայերի նկատմամբ իրականացված գործողությունները որակում էր որպես «բռնի բնաջնջման քաղաքականություն, ողջ ժողովրդի բռնի ոչնչացում» և «հայերի բացարձակ ոչնչացում»: Ռիխթերի գործընկերը՝ Հայնրիխ Բերգֆելդը, Տրապիզոնից նույնպես հայտնում էր հայերին ամբողջապես ոչնչացնելու թուրքական ծրագրերի մասին, իսկ փոխիյուպատոս Հերման Հոֆման-Ֆյոլկերսամբը Ալեքսանդրեթից գրում էր, որ տարբերություն չկա հայերի տեղահանությունների և նրանց բնաջնջման միջև: Գերմանա-

և Ավստրո-Հունգարիայի զեկույցները փաստում են, որ հայերի համընդհանուր ապստամբություն չի եղել, այլ ընդհակառակը՝ հայերը ինքնապաշտպանության են դիմել՝ այլ ելք չունենալու պատճառով: Իսկ Վանի ինքնապաշտպանությունը, որն ամենահաճախն է նշվում իբրև ապստամբության փորձ, 1915 թ. ապրիլ-մայիս ամիսների ընթացքում էր, այն դեպքում, երբ նախքան այդ զանգվածային սպանություններն արդեն իսկ սկսվել էին: Նույնիսկ Ավստրիայի փոխամարշալ Յոզեֆ Պոմիանկովսկին Վանի հայերի ինքնապաշտպանությունն անվանում է «հուսահատ քայլ»⁴³: Պատահական չէ, որ ցեղասպանություն (genocide) եզրույթի գերմանական տարբերակը՝ «völkermord» եզրույթը, Գերմանիայի քրիստոնեական ամսագրերում առաջին անգամ հիշատակվում էր 1896 թ.: Գերմանացի բողոքական աստվածաբան, Հալլե Վիտտենբերգի համալսարանի պրոֆեսոր Վիլլիբրալդ Բայշլագը «Deutsch-evangelische blätter» ամսագրում 1896 թ. սկզբին գրում է. «Այլևս հնարավոր չէ ժխտել, որ մի քանի տարիների ընթացքում թուրքական կառավարությունը և բնակչությունը արյունոտ փորձ են կիրառել, որը մոտ է «völkermord»-ի (ցեղասպանության) փորձին»⁴⁴: Այսինքն՝ Լեմկինի կողմից ցեղասպանություն (genocide) միջազգայնորեն ճանաչված եզրույթի ստեղծումից 38 տարի առաջ արդեն գերմանական մամուլում հիշատակվում էր այդպիսի երևույթի մասին: Նման պարագայում փոխադարձ կոտորածների մասին առաջ քաշվող դրույթի փաստական լինելու մասին խոսք լինել չի կարող: Ինչպես նշում է իրավաբան, միջազգային իրավունքի մասնագետ Շավարշ Թորիկյանը, 1948 թ. «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի երկրորդ և երրորդ հոդվածներից բխող անհամար ոճիրներ են իրականացվել հայերի նկատմամբ, և այդ իմաստով Հայոց ցեղասպանությունը մարդկության պատմության մեջ երբևիցե իրագործված ցեղասպանություններից ամենաամբողջականն է⁴⁵:

Պատմական իրողությունը ժխտող հեղինակների փաստարկների շինծու լինելը ցույց է տրվում նաև Լեմկինի աշխատություններում և թղթերում: Լեմկինը երբեք Հայոց ցեղասպանությունը չի դիտարկել որպես քաղաքական խմբավորումների պայքար, որի շրջանակներում հայերը կրնակավելին որպես քաղաքական խումբ: Նյու Յորքի Հրեական պատմական ընկերակցության Ռաֆայել Լեմկինի հավաքածուում պահպանված անտիպ թղթերից մեկում, որը թվագրված է 1951 թ. փետրվարի 12-ով և չի հրապարակվել, մասնավորապես նշվում է. «Ինչ վերաբերում է ցե-

ցի դեպքանները ևս նույն կարծիքին էին. 1915թ. հուլիսի 7-ին Օսմանյան կայսրությունում Գերմանիայի դեսպան Հանս Վանգենհայմը կանցլեր Բետման Հոլվեգին գրում էր, որ թուրքական կառավարության նպատակը կայսրության տարածքից հայ ազգին վերացնելն է: Իսկ գերմանացի դիվանագետ Պաուլ Վոլֆ Մատերնիխը հայերի տեղահանությունների հիմնական նպատակը համարում էր հայ ազգի ամբողջական ոչնչացումը: Տե՛ս **Gust W.**, *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915-1916*, New York and Oxford, Berghahn Books, 2014, p. 79.

⁴³ **Dadrian V.**, *The Key Elements in the Turkish Denial of the Armenian Genocide: A Case Study of Distortion and Falsification*, Cambridge, MA and Toronto, Zoryan Institute, 1999, p.13.

⁴⁴ **Ihrig S.**, *Justifying Genocide: Germany and the Armenians from Bismarck to Hitler*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2016, p. 55.

⁴⁵ **Թորիկյան Շ.**, նշվ. աշխ., էջ 65, 66:

դասականությանը, «խումբ» բառը չի կարող օգտագործվել առանց ազգային, կրոնական, ռասայական կամ էթնիկական ածականների: Կոնվենցիան նպատակային օգտագործում է ազգային, ռասայական, կրոնական և էթնիկական ածականները՝ փոխանցելու համար, որ պետության բոլոր բնակիչները կապված են միմյանց հետ ռասայական, կրոնական և ազգային ծագմամբ: Անհրաժեշտ է ոչնչացնել որոշակի խմբի պատկանող ամեն մի բնակչի, որպեսզի այդ գործողությունները լինեն ցեղասպանություն: Արդյոք ցեղասպանություն է, որ Թուրքիայում ապրող 3 մլն հայերից ոչնչացվեց 1.2 մլն-ը, ինչպե՞ս դա եղավ: Արդյոք ցեղասպանություն չէ՞ր, որ Հիտլերը սպանեց միայն վեց միլիոն հրեաների այն 7.5 մլն հրեաներից, որոնք բռնազավթված Եվրոպայում գտնվում էին իր հսկողության տակ: Ցեղասպանության կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը ցույց է տալիս, որ ազգային կամ կրոնական խմբի մի մասի ոչնչացումը համարվելու է ցեղասպանություն: Սակայն այդ (ոչնչացվող խմբի – Ն.Պ.) մասը պետք է լինի էական⁴⁶: Կոնվենցիայի նախաբանում հայտարարվում է, որ ոչնչացումը պետք է լինի այնպիսի բնույթի, որ լուրջ կորուստներ պատճառի մարդկությանը⁴⁷: Կարո՞ղ է խումբը ոչնչացվել ընտանիքները քայքայելու և ծնունդը կանխելու միջոցով: Իհարկե, կարող է: Եփրատ գետի երկայնքով հայերի տեղահանությունների ժամանակ քուրդ հրոսակները սրերով բացեցին հղի կանանց որովայնները և պտուղները նետեցին գետը: Կանայք կրում են այս ոճրագործության ողջ բեռը, քանի որ նրանք համարվում են ազգի ապագա սերունդների կրողը»⁴⁸:

Լեմկինից մեջբերված այս միտքը լիովին հիմնադրված է դարձնում ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող այն փաստարկը, թե Լեմկինը Հայոց ցեղասպանությունը դիտարկել է ընդգրկուն սահմանման ներքո՝ քաղաքական խմբավորման ոչնչացման տեսքով, ավելին՝ նշված նյութում Լեմկինը կոնվենցիայի երկրորդ հոդվածի համաձայն՝ դիտարկում է երկու առավել հայտնի ցեղասպանությունների դեպքերը՝ Հայոց ցեղասպանությունը և Հոլոքոստը:

* * *

Ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող մյուս թեզն այն մասին է, թե իբր 1940-ական թթ. վերջին միայն Լեմկինը սկսեց բնութագրել հայերի՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին տեղի ունեցած ողբերգությունը որպես ցեղասպանություն: Երկրորդ համաշխարհային ժամանակ Լեմկինն աշխատում էր ԱՄՆ-ում, և նրա «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» գիրքը հրատարակվեց Քարնեգի միջազգային խաղաղության

⁴⁶ Թիրախային խմբի էական մասը կարող է գնահատվել քանակական (խմբի համեմատությամբ զոհերի թվով) կամ որակական չափանիշներով (խմբի ներսում զոհերի կարգավիճակով) և պետք է գնահատվի խմբի մնացած մասի հետ կատարվածի համատեքստում: Տե՛ս **Դաքեսյան Ռ.**, 1915թ. հայերի դեմ իրագործված կոտորածների իրավաբանական հետևանքները և դրանց լուծման դատական ու արդարադատական հնարավոր եղանակները, Երևան, Փրինթինգտոն, 2015, էջ 94:

⁴⁷ **American Jewish Historical Society**, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 7, Folder 3, Manuscript on Genocide, February 2, 1951, p. 3.

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 7:

հիմնադրամի կողմից: Եվ այդ գրքում նա ցեղասպանություն եզրույթն առաջին անգամ կիրառելու միջոցով բնորոշում է գերմանացիների կողմից իրագործված հանցագործությունը: Իսկ մի քանի տարի հետո, երբ ցեղասպանությունը սկսեց ասոցացվել բազմաթիվ պատմական իրադարձությունների հետ, Լեմկինը վկայակոչեց նաև հայկական դեպքը, նա Ամերիկայի քրիստոնեական կազմակերպությունների ազդեցության տակ էր ընկել: Արդեն XIX դարի վերջին ամերիկյան քրիստոնյաները համախմբվել էին եկեղեցիների շուրջն այնպիսի համոզմունքների ազդեցության տակ, որ օսմանցի մահմեդականները կոտորում են անմեղ քրիստոնյաներին: 1940-ական թթ. վերջին ցեղասպանության հայեցակարգն օգտագործվել է՝ ակտիվացնելու քրիստոնյա բնակչության հետաքրքրությունը տարածաշրջանում⁴⁹:

Նշենք, որ այս թեզը ևս բացարձակ կեղծիք է, որով ժխտողականները փորձում են իրենց հիմնավորումների համար կրոնական ենթատեքստ գտնել: Այնինչ հաստատ է, որ ԱՄՆ-ի քրիստոնեական կազմակերպությունների ազդեցության արդյունքում չէ, որ Լեմկինը շարադրել է Հայոց ցեղասպանության թեմայի շուրջ իր տեսակետները: Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ Լեմկինն իր մտահոգությունը հայտնել է դեռևս Լվովի համալսարանում սովորելու տարիներին,⁵⁰ երբ նույնիսկ նրա մոտքով անգամ չէր անցնում, որ կարող է մի օր տեղափոխվել ԱՄՆ:

Վստահ չլինելով իրենց առաջ քաշած դիտարկումների ճշմարտացիության հարցում՝ ժխտողական հեղինակները փորձում են ստվերել Լեմկինի՝ Հայոց ցեղասպանության մասին հիշատակությունները՝ նշելով, որ նրա կարծիքն էական նշանակություն չունի: Եվ այս մոտեցումը հիմնավորելու համար նրանք ներկայացնում են միջազգային իրավունքի ճանաչված մասնագետ Վիլյամ Շաբասի՝ «Ցեղասպանության հետազոտության հանդեսում» (*Journal of Genocide Research*) տեղ գտած հետևյալ խոսքերը. «Դատարաններին այլևս չեն հետաքրքրում, թե ինչ էր Լեմկինը մտածում ցեղասպանություն եզրույթի վերաբերյալ, որքան որ Կանտը կամ Մոնտեսքյոն մտածում էին սպանության կամ բռնաբարության մասին: Դա չի համապատասխանում: Ցեղասպանության կանխարգելումը և հետապնդումը Ռաֆայել Լեմկինի տեսլականի նկատմամբ հավատարմության մեջ չէ: Նրա 1944թ. գիրքը մեր Ավետարանը չէ»⁵¹:

Նշենք, որ Շաբասի այս դիտարկումն էական նշանակություն չունի իր գիտական մոտեցումների հարցում: Շաբասը պնդում է, որ ցեղասպանություն եզրույթը չպետք է կիրառվի ցանկացած ոճրագործություն, ներառյալ զանգվածային սպանությունները, նկարագրելու հարցում: Շաբասը ցեղասպանությունն անվանում է «հանցագործությունների հանցագործություն» և գտնում է, որ անցած

⁴⁹ Buenos T., The Cyclicity Of The Genocide Accusation, Prospects For Turkish-Armenian Relations: Proceedings of the Symposium Organized by AVİM on 30 April 2015, AVİM Conference Book 15, Ankara, 2015, p. 78.

⁵⁰ Տե՛ս Power S., նշվ. աշխ., էջ 17-19:

⁵¹ Տե՛ս Schabas W., "Commentary on Paul Boghossian, "The Concept of Genocide", *Journal of Genocide Research*, 2010, vol 12, no 1-2, p. 96. Տե՛ս նաև Buenos T., "Many Genocides of Raphael Lemkin," *Daily Sabah*, 11.09.2014, (<http://www.dailysabah.com/opinion/2014/09/11/many-genocides-of-raphael-lemkin>, դիտվել է՝ 10.03.2015):

դարի ընթացքում երեք ցեղասպանություն է տեղի ունեցել՝ Հայոց ցեղասպանությունը⁵², հրեաների Հոլոքոստը և Ռուսադայում թուրքիների նկատմամբ իրականացված ցեղասպանությունը: Ավելին, Կանադայի Ջորյան ինստիտուտին տված հարցազրույցում Շաբասը խոսում է ցեղասպանության իրավական հետևանքների մասին, որի ընթացքում նա անդրադառնում է այն հարցին, թե արդյոք հայերը պետք է իրավական գործընթաց սկսեն՝ Թուրքիայից հատուցում ստանալու համար: Շաբասը կարևորում է համապատասխան իրավական աստիճանի գտնելու հարցը՝ Հայոց ցեղասպանության փոխհատուցման խնդիրը քննարկելու համար: Նա նաև ընդգծում է բարոյական սկզբունքների կարևորությունը, որոնք Գերմանիան օգտագործեց՝ Հոլոքոստի իրականացումից հետո կամավոր հատուցում տրամադրելու համար⁵³:

Չգտնելով ակնհայտ փաստերը հերքելու անհրաժեշտ հիմնավորումներ՝ ժխտողական Գյունդուգ Ակթանը փորձում է անգամ կասկածի տակ դնել Լեմկինի մասնագիտական ունակությունները: Նա նշում է, թե Լեմկինը, ի թիվս ցեղասպանության այլ դեպքերի՝ ներառյալ Կարթագենի անկումը, Տիտոսի կողմից Երուսաղեմի ավերումը, Խաչակրաց արշավանքները, ալբիցոյցիների և վալդենսների կոտորածները, հղում է կատարում նաև հայկական կոտորածներին: Ըստ նրա՝ Լեմկինը ոչ այս դեպքերի մասնագետ էր, ոչ էլ պատմաբան, և չի կարելի ենթադրել, որ այս թվարկումները սպառնիչ են ցեղասպանության պնդումների համար, կամ իրավաբանորեն դրանք ցեղասպանություն են⁵⁴: Նշենք, որ Ակթանի այս տեսակետն ընդամենը մոլորեցնելու փորձ է, եթե Լեմկինի աշխատություններն արժեք չունենային, ինչո՞ւ պետք է դրանք դրվեին ցեղասպանագիտության և ցեղասպանագիտության պատմության հիմքում:

Իսկ ժխտողական պատմաբան, Յուտայի համալսարանի պրոֆեսոր Հաքան Յավուզն ավելի հեռուն է գնում: Նրա կարծիքով գոյություն ունի ցեղասպանության երկու սահմանում: Դրանցից առաջինը, որն ընդունված է իրավական փորձագետների կողմից, ցեղասպանություն եզրույթը սահմանում է որպես էթնիկական, կրոնական, ազգային կամ ռասայական խմբերի կանխամտածված ոչնչացումը: Ըստ այդ սահմանման՝ իրավական փորձագետները և միջազգային դատարանները ձգտում են որոշել, թե կա՞ «հատուկ դիտավորություն» նշված խմբերից մեկի սպանության համար: Նրա կարծիքով բռնարարքները կամ էթնիկական

⁵² 1915 թ. դեպքերի մասին Շաբասը հանգամանորեն խոսել է Panorama.am կայքին տված հարցազրույցում: Տե՛ս William Schabas: Term Genocide may be applied to events of 1915, contrary to some governments' claims against using it, 07/05/2015,

(<http://www.panorama.am/en/news/2015/05/07/schabas/57405>, դիտվել է՝ 10.03.2015):

⁵³ Ջորյան ինստիտուտին տված Շաբասի հարցազրույցը տե՛ս հետևյալ հղումով՝

(<https://www.youtube.com/watch?v=E0dEhgvgfMQ>, դիտվել է՝ 12.03.2015):

⁵⁴ Aktan G., A Turkish View on the Applicability of the Genocide Convention to the Armenian Incidents and the ICTJ's report, 2/19/2003, (<http://web.hurriyetdailynews.com/a-turkish-view-on-the-applicability-of-the-genocide-convention-to-the-armenian-incidents-and-the-ictjs-report.aspx?pageID=438&n=a-turkish-view-on-the-applicability-of-the-genocide-convention-to-the-armenian-incidents-and-the-ictjs-report-2003-02-19>).

գտումները միայն իրենցով չեն համարվում որպես ցեղասպանություն: Ցեղասպանության երկրորդ սահմանումը, որն առավել հաճախ օգտագործվում է ցեղասպանագետների աշխատություններում, «դիտավորության» փոխարեն հիմնվում է «հետևանքի» վրա: Եվ ցեղասպանության այս սահմանման կողմնակիցները ցեղասպանություն են անվանում այն դեպքերը, երբ մասնավոր խումբն ապրում էր որոշակի վայրում պատմության ինչ-որ ժամանակահատվածում, բայց էլ չի ապրում այնտեղ տեղափոխման, արտաքսման և կամ սպանության պատճառով: Այս տեսանկյունից կան ցեղասպանության շուրջ 700-800 դեպքեր⁵⁵: Փաստորեն Հ. Յավուզը փորձում է հարցականի տակ դնել Հայոց ցեղասպանության իրագործման հարցում «հատուկ դիտավորության» առկայությունը:

Նախ՝ նշենք, որ ցեղասպանության իրավական սահմանումը տրված է կոնվենցիայում, և հատուկ դիտավորության առկայությունը ցեղասպանության հանցագործության առանցքային բաղադրիչներից մեկն է: Ահա թե Լեմկին ինչ է գրում Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիայի վերաբերյալ իր անտիպ ուսումնասիրություններից մեկում. «Թուրքերը, ովքեր մասնակցում էին 1.2 մլն հայերի ոչնչացմանը, մեղավոր են ցեղասպանության համար, նրանք գործել են հայ ազգին ոչնչացնելու մտադրությամբ»⁵⁶:

* * *

Թուրքերի կողմից նաև փորձ կատարվեց խեղաթյուրելու Լեմկինի գիտական գործունեության և ցեղասպանության հանցագործության հայեցակարգի ստեղծման հարցում Հայոց ցեղասպանության նշանակությունը «Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործի շրջանակներում:

Թուրք ազգայնական գործիչ, Թուրքիայի Աշխատավորական կուսակցության ղեկավար Դոդու Փերինչեքը, ով հայտնի է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման դեմ իր գործունեությամբ, Շվեյցարիայում 2005թ. կազմակերպված մի գիտաժողովի ժամանակ Հայոց ցեղասպանությունը որակել էր «միջազգային սուտ»: Շվեյցարական դատարանն այս հայտարարության համար 2008թ. նրան դատապարտել էր 90-օրյա պայմանական ազատազրկման կամ դրան համարժեք տույժի, ինչպես նաև 12 հազ. շվեյցարական ֆրանկ տուգանքի: 2013թ. դեկտեմբերի 17-ին Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը բավարարել է Փերինչեքի հայցն ընդդեմ Շվեյցարիայի⁵⁷: ՄԻԵԴ-ի վճռում ասված է, որ Շվեյցարիան խախտել է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ

⁵⁵ Yavuz H., Past Tragedies And The Present, Prospects For Turkish-Armenian Relations: Proceedings of the Symposium Organized by AVİM on 30 April 2015, AVİM Conference Book 15, Ankara, 2015, pp. 59-60.

⁵⁶ AJHS, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 7, Folder 3, The Convention for the Prevention and Punishment of Genocide, undated, p. 2.

⁵⁷ ՄԻԵԴ վճիռը տե՛ս Case of Perinçek v. Switzerland, (Application no. 27510/08), 17/12/ 2013, ([https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139276#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["27510/08"\],"documentcollectionid2":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-139724"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139276#{)).

հոդվածը⁵⁸, այն է՝ խոսքի ազատության իրավունքը: Վճռին կից առանձին դատավորներ իրենց հատուկ կարծիքները հիմնավորելու համար վկայակոչել են Լեմկինի գործունեությունը: Դատավորներ Ռայմոնդիի և Սաջոյի համատեղ կարծիքում (Joint Concurring Opinion of Judges Raimondi and Sajó) նշվում էր. «Մենք գիտենք, որ երբ Ռաֆայել Լեմկինը («Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում», 1944 թ.) կազմեց ցեղասպանություն եզրույթը, նա նկատի ուներ 1915 թ. կոտորածները և տեղահանությունները: Այս եզրույթի օգտագործումը տեղին է՝ այդ իրադարձությունները նկարագրելու համար ընդհանուր լեզվում և չի կարող առաջացնել ցանկացած պատիժ»:

Վուքինիքի և Պինտո դե Ալբուքուերքուի մասամբ անհամաձայն կարծիքի (Joint Partly Dissenting Opinion of Judges Vučinić and Pinto De Albuquerque) եզրակացության մեջ նշվում էր. «1949թ. CBS-ին տված հարցազրույցում, որը մատչելի է համացանցում, Ռաֆայել Լեմկինը, ով ստեղծեց ցեղասպանություն եզրույթը և Ցեղասպանության կոնվենցիայի շարժիչ ուժը, ասում էր. «Ես հետաքրքրվեցի ցեղասպանությամբ, որովհետև դա տեղի է ունեցել հայերի հետ, և դրանից հետո հայերը շատ կոշտ վերաբերմունքի արժանացան Վերսալի կոնֆերանսում, քանի որ նրանց ցեղասպանության իրագործման մեջ մեղավոր հանցագործները չպատժվեցին»: Տասնամյակների ընթացքում հայ ժողովրդի նկատմամբ ծրագրված զանգվածային սպանությունը, համակարգված խոշտանգումը և կազմակերպված տեղահանումը և քրիստոնեության կանխամտածված ջնջումը քսաներորդ դարի սկզբին դիտվում էր որպես «մոռացված ցեղասպանություն»: Այսպիսով, մենք գտնում ենք, որ ցեղասպանության ժխտման քրեականացումը և հայցվորի պատիժը Հայոց ցեղասպանության ժխտման համար համապատասխանում է պատասխանող պետությունում գործող օրենքին, չի խախտում կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը»:

1914թ. փետրվարին ցեղասպանագիտության ոլորտի ճանաչված մասնագետները բաց նամակ հրապարակեցին՝ նշելով, որ պատմական և հայեցակարգային անճշտություններ կան «Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» ՄԻԵԴ վճռում և կոչ արեցին Շվեյցարիայի կառավարությանը՝ վերանայել դատավճիռը: Բաց նամակում մասնավորապես նշվում էր. «XX դարում տեղի ունեցած միայն երեք ցեղասպանությունները, որոնք ընդունում են ցեղասպանության ուսումնասիրության տեսաբանները (օրինակ, Վիլյամ Շաբարը), հայերի նկատմամբ իրագործված դեպքեր են 1915թ., հրեաների՝ 1940-1945թթ. և թուրքիների դեպքը Ռուսադայում 1994թ.: Հայերի ոչնչացումը կենտրոնական տեղ է զբաղեցրել Ռաֆայել Լեմկինի կողմից ցեղասպանության՝ որպես միջազգային իրավական հանցագործության հայեցակարգի ստեղծման համար, և Լեմկինն էր, որ 1944 թ. ստեղծեց և առաջին անգամ կիրառեց Հայոց ցեղասպանություն եզրույթը: Ցեղասպանություն հանցագործությունները տասնամյակների ընթացքում գիտնականների կողմից որակվել են որպես պատմական իրադարձություններ, և՛ օսմանյան թուրքերի կողմից հա-

⁵⁸ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի տեքստը տե՛ս հետևյալ հղումով՝ http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

յերի նկատմամբ իրագործված հանցագործությունները 1915թ., և՛ այն հանցագործությունները, որոնք նացիստների կողմից իրագործվել են ընդդեմ հրեաների 1940-ական թթ. Լեմկինի կողմից ցեղասպանություններ են համարվել»⁵⁹:

Ի վերջո, Շվեյցարիայի կառավարությունը դիմեց ՄԻԵԴ՝ բողոքարկելու Փերինչեքի գործով որոշումը: 2014թ. հունիսի 3-ին ՄԻԵԴ-ի հինգ դատավորներից բաղկացած կազմը կայացրեց գործի քննությունը դատարանի Մեծ պալատ ընդունելու մասին որոշում: «Դոդու Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործում որպես երրորդ կողմ ներգրավվեցին նաև Հայաստանի և Թուրքիայի Հանրապետությունները:

Փերինչեքի պաշտպաններին և Թուրքիային հատկապես անհանգստացնում էր այն փաստը, որ շվեյցարական կառավարությունն իր հիմնավորումները ներկայացնելու գործում կարևորում էր Հայոց ցեղասպանության առանցքային դերակատարությունը Ռաֆայել Լեմկինի կողմից ցեղասպանություն հասկացությունը ստեղծելու հարցում, դրա մասին է վկայում նաև թուրքական «Դեյլի Սաբահ»-ում «Լեմկինի փոսը շվեյցարական գործում» վերնագրով Թալ Բունեսսի հոդվածը, որում նա նշում է. «Լեմկինը կարևոր տեղ է զբաղեցնում շվեյցարացիների համոզմունքում, որ ՄԻԵԴ-ի՝ 2013 թ. դեկտեմբերի որոշումը արհեստական տարբերություններ է ստեղծում Հոլոքոստի և Հայկական ողբերգության միջև: Երկու իրադարձությունների միջև տարբերությունը կարևոր է, քանի որ Շվեյցարիայի կառավարությունը ձգտում է արդարացնել իր դաշնային դատարանի որոշումը՝ նշելով, որ եթե Հոլոքոստի ժխտումը հանցագործություն է, ապա պետք է վերանայվի ՄԻԵԴ-ի որոշումը Շվեյցարիայի դեմ, որ Դոդու Փերինչեքը մեղավոր էր հանցագործության համար՝ մերժելով ցեղասպանությունը՝ որպես Հայկական ողբերգությունը նկարագրող եզրույթ: Շվեյցարիայի գործով Լեմկինի փոսը կարևոր ռեֆլեկտոր է Շվեյցարիայի կառավարության անխոհեմ հայտարարության համար, թե Հոլոքոստը և Հայկական ողբերգության միջև տարբերությունը «կասկածելի է»: Բազմաթիվ հայ համայնքների տառապանքը հայտնի է որպես ողբերգություն, որովհետև դրա անխուսափելիության զգացումը բերում է նրան, որ Անտանտը և հայ անպատասխանատու ազգայնական առաջնորդները համառ փորձեր էին կատարում՝ ոչնչացնելու օսմանյան պետությունը: Ցեղասպանության պատմությունը Լեմկինի սեփական պատմությունը չէ, և այն պետք է գտնի նոր խորհրդանիշ, որն այլևս անճշտություններ չի կատարի»⁶⁰:

2015 թ. հոկտեմբերի 15-ին Եվրոպական դատարանի Մեծ պալատը հրապարակեց «Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործով դատավճիռը, որով վճռեց, որ Շվեյցարիան խախտել է Դոդու Փերինչեքի խոսքի ազատության իրավունքը:

⁵⁹ Scholars Call for Reexamination of ECHR Judgment on Genocide Denial Case, 16.02.2014, (<https://armenianweekly.com/2014/02/16/scholars-call-for-reexamination-of-echr-judgment-on-genocide-denial-case/>), դիտվել է՝ 15.03.2015):

⁶⁰ Buenos T., “The Lemkin hole in the Swiss case,” Daily Sabah, 01.08.2014, (<https://www.dailysabah.com/opinion/2014/08/01/the-lemkin-hole-in-the-swiss-case>, դիտվել է՝ 18.03.2015):

Վճռում նշվում է, որ հայցվորը՝ տվյալ դեպքում Փերինչեքը, ներկայացրել է, որ 1915թ. և հետագա տարիների իրադարձությունների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները շարունակվում են, և դրանց շուրջ գիտնականների միջև փոխհամաձայնություն չկա: Ցեղասպանություն եզրույթը, որը սահմանվել է միջազգային իրավունքի մեջ, չի համապատասխանում Ռաֆայել Լեմկինի մշակած հասկացությանը, որի վերաբերյալ նրա հայտարարությունները ցույց տվեցին, որ եզրույթը ստեղծելիս նա ներշնչվել է բազմաթիվ պատմական իրադարձություններից⁶¹: Պատահական չէ, որ «Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» դատավարության ընթացքում Փերինչեքը, պատասխանելով «Ազգ» օրաթերթի հարցերին, նշել է, թե Ռաֆայել Լեմկինը «ցեղասպանություն» բառեզրը ստեղծելիս նկատի չի ունեցել 1915 թ. իրադարձությունները, ավելին՝ Հայոց ցեղասպանությունը բնորոշել է որպես կոտորած: «Լեմկինը իրավաբան չէր: 1948 թ. ՄԱԿ-ի կոնվենցիայից հետո կարող ենք խոսել ցեղասպանության մասին»⁶², - ընդգծել է Փերինչեքը:

Փաստորեն ստացվում է, որ Փերինչեքը դատական գործընթացի ընթացքում կեղծ փաստարկների և Լեմկինի գործունեությունն աղավաղելու միջոցով հետապնդել է այն նպատակադրումը, թե դատարանը կարող է հարցականի տակ դնել հայերի նկատմամբ կատարված ոճրագործության՝ ցեղասպանություն որակումը, սակայն այս հարցում նրա փայփայած հույսերն ի դերն ելան:

Հրապարակված վճռում Եվրոպական դատարանը նշեց, որ այս գործով դատարանի խնդիրը չէ որոշելու՝ արդյոք Օսմանյան կայսրությունում 1915 թ. հայ ժողովրդի նկատմամբ կատարված զանգվածային կոտորածներն ու տեղահանումները կարող են որակվել ցեղասպանություն՝ միջազգային իրավունքում այդ հասկացությանը տրված բովանդակության տեսանկյունից: Գործին մասնակցելով երրորդ կողմի կարգավիճակում՝ ՀՀ-ն ակնկալում էր, որպեսզի Եվրոպական դատարանի վճիռը բացառվեն այն ձևակերպումները, որոնք կարող են որևէ կերպ կասկածի տակ առնել Հայոց ցեղասպանության փաստը⁶³:

Բացի դրանից հարկ է ընդգծել, որ հոգուտ Փերինչեքի կայացած ՄԻԵԴ-ի վճիռը առավելապես պետք է դիտարկել քաղաքական հարթության վրա, քան իրավական՝ հաշվի առնելով Թուրքիայի կարևորությունը Եվրոպայի համար: Որոշման քաղաքական լինելու մասին է փաստում այն հանգամանքը, որ Դոդու Փերինչեքը ձերբակալվել էր 2008 թ. «Էրգենեկոն»-ի գործով և ցմահ ազատազրկման դատապարտվել առանց վաղաժամկետ ազատման իրավունքի: Եվ պատահական չէ, որ 2014 թ. մարտի 10-ին դատարանի որոշմամբ նա ազատ արձակվեց, իսկ 2015 թ. սկզբին Թուրքիայի կառավարությունը Փերինչեքի վրայից հանեց երկիրը լքելու արգելքը՝ նրան հնարավորություն տալով մասնակցելու հունվարի 28-ին ՄԻԵԴ-ի

⁶¹ ՄԻԵԴ Մեծ պալատը հրապարակած «Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործով դատավճիռը տե՛ս հետևյալ հղումով ([https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:%22document%22%22,itemid%22:%22001-158235%22}}\)](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22tabview%22:%22document%22%22,itemid%22:%22001-158235%22}})).

⁶² «Ազգ» օրաթերթ #3, 30/01/2015, (<http://www.azg.am/AM/2015013006>, դիտվել է՝ 18.11.2015):

⁶³ Տե՛ս ՀՀ դատախազության մեկնաբանությունը ՄԻԵԴ վճիռի կապակցությամբ՝ (<http://www.prosecutor.am/am/mo/4065/>).

Մեծ պալատում դատալսմանը: Պետք է հաշվի առել նաև այն հանգամանքը, որ վերջինս «Թալեաթ փաշա կոմիտեի» ղեկավարն է, և ինքն ու իր թիմը իրենց քաղաքական արշավի ընթացքում բացահայտ ատելություն են սերմանում հայերի նկատմամբ:

Պատմաբան Թաներ Աքչամը թուրքական «Taraf» թերթում փետրվարի 18-ին հրապարակված «Հոլոքոստը չեք կարող ժխտել, իսկ Հայոց ցեղասպանության ժխտումն ազատ է» վերնագրով հոդվածում իրավացիորեն ՄԻԵԴ-ին մեղադրում է երկակի չափանիշների կիրառման մեջ: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ ցեղասպանություններից մեկը (Հոլոքոստը) ժխտելը հանցանք է, մյուսը (Հայոց ցեղասպանությունը) կարելի է ազատորեն ժխտել: Աքչամի տեսակետով Հոլոքոստի ժխտումը պատժելու համար կիրառվող ցանկացած փաստարկ Հայոց ցեղասպանության համար նույնպես վավերական է⁶⁴:

* * *

Թուրքական քարոզչամեքենան Հայոց ցեղասպանության իրագործումը և Լեմկինի մասնագիտական ունակությունները կասկածի տակ դնելու համար օգտագործում է նաև նացիստների և հայերի համագործակցության մասին խեղաթյուրված փաստարկները: Իսրայելցի գիտնական Յաիր Արոնը նշում է, թե Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը խոչընդոտելու թուրք ազգայնականների ջանքերը հանգեցրել են Հայկական լեգեոնին վերաբերող տարբեր քարոզչական հրապարակումների տարածմանը՝ նպատակ ունենալով ներկայացնել հայերին բացասական լույսով⁶⁵:

Եվրասիական ուսումնասիրությունների կենտրոնում (AVIM), որն Անկարայում հիմնադրված վերլուծական կենտրոն է, ժխտողական Սյուրբու Սերվեր Այան Լեմկինի գործունեությունը թուրքական քարոզչամեքենայի մոտիվներով ներկայացրած հոդվածում կասկածի տակ է դնում Հայոց ցեղասպանության խնդրի կարևորությունը Լեմկինի գործունեության մեջ՝ դրան որպես անհրաժեշտ փաստարկ հակադրելով Հայկական լեգեոնի համագործակցությունը նացիստների հետ: «Լեմկինը չգիտեր, թե ինչ է կատարվում Եվրոպայում 1941 թ.-ից հետո, նա նույնիսկ չգիտեր, որ իր հրեա հարազատները շրջապատված էին Հայկական լեգեոնի կողմից, որը հիմնադրվել էր 1941 թ. գեներալ Կանայանի հրամանատարությամբ: Լեգեոնը հետագայում կազմված էր 22.000 տղամարդկանցից, որոնցից 4.800-ը SS-ից էին: Երևում է, որ նա գիտեր հայերի մասին հեռավոր Թուրքիայում, երբ 14 տարեկան էր, բայց չգիտեր հայերի նացիստական 22.000-անոց լեգեոնի մասին, երբ 41 տարեկան էր, և գրում էր «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատությունը: Կամ նա չի տեսել, կամ չի լսել նացիստական հայերի՝ 1945 թ. փետրվարի «Հայաստան» թերթի մասին՝ Հիտլերի ֆո-

⁶⁴ Տե՛ս Թաներ Աքչամի հոդվածը՝ Սիվիլների թարգմանությամբ, (<https://www.civilnet.am/news/2014/02/23/taner-akcam-holocaust-armenian-genocide/211596>, դիտվել է՝ 21.03.2017):

⁶⁵ Տե՛ս **Aaron Y.**, *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide*, New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2009, pp. 260-261.

տոյով և իր հաղթանակը ինքնասպանություն գործելուց երկու ամիս առաջ»⁶⁶, - գրում է Այան:

Հայոց ցեղասպանության պատմական իրողությունը հարցականի տակ դնելու նպատակով Հայկական լեգեոնի և նացիստների համագործակցության հարցի շահարկումն ընդամենը սեփական պատմությունից թեման շեղելու անհաջող փորձ է, որը չի կարող դիմանալ քննադատության, քանի որ նացիստական Գերմանիայի ռազմական մեքենային միայն հայկական լեգեոնը չէ, որ ծառայում էր: Նացիստների կողմից հանդես եկող արևելյան լեգեոնների շարքում էին Առաջին կազակական կապալերյան դիվիզիան, Ռուսական ազատագրական բանակը, Վրացական լեգեոնը, Թուրքեստանյան լեգեոնը, Ուկրաինայի ազատագրական բանակը, Վոլգայի թաթարների լեգեոնը, Ադրբեջանական լեգեոնը: Ըստ կրոնական պատկանելության՝ Գերմանիայի կողմից կոչվում էին նաև այլ մահմեդական, ինչպես նաև հինդուիստական և բուդդիստական զորամիավորումներ⁶⁷: Ավելին, ադրբեջանական լեգեոնն ավելի մեծաթիվ էր, քան հայկականը, 35.000-ից 45.000-ի սահմաններում: Եթե շարժվենք ըստ թուրք ժխտողականների տրամաբանության, ապա կստացվի, որ նացիստների իրագործած հանցագործությունների և ցեղասպանության գործում իրենց մեղքի բաժինն ունեն նաև թուրքերն ու ադրբեջանցիները: Պատահական չէ, որ 1941 թ. աշնանը Արևելյան Պրուսիայի շտաբում Հիտլերին այցելած թուրքական պաշտոնաթող գեներալ Էրքիլեթը նրան կոչ էր անում միջնորդել հոգուտ գերմանացիների մոտ գերի ընկած ԽՍՀՄ թուրքալեզու գերիներին: Հիտլերը համակրում էր թուրքերին, դրա համար էլ 1941թ. նոյեմբերին թույլատրեց Թուրքեստանի լեգեոնի ստեղծումը⁶⁸:

Կարևոր հանգամանք է, որ, ի տարբերություն թուրքական զորամիավորումների, Հիտլերը չէր վստահում հայկական և վրացական լեգեոններին: Վերջինս, խոսելով խորհրդային ժողովուրդների ռազմական միավորումների մասին, նշել է. «Ես չգիտեմ՝ ինչպես կվարվեն վրացիները: Նրանք թուրքական ժողովուրդներին չեն պատկանում... Ես կարծում եմ՝ միայն մահմեդականներն են վստահելի... Մնացածին անվստահելի եմ համարում: Այս պահին ես կարծում եմ, որ զուտ կովկասյան գումարտակների ձևավորումը շատ ռիսկային է, մինչդեռ ես ոչ մի վտանգ չեմ տեսնում զուտ մահմեդական զորամիավորումներում... Չնայած Ռոզենբերգի և զինված ուժերի բոլոր հայտարարություններին՝ ես չեմ վստահում նաև հայերին»⁶⁹: Իսկ նացիստական առաջատար տեսաբան Ալֆրեդ Ռոզենբերգը 1938 թ. հրապարակած իր ելույթների ժողովածուում նշում էր, որ 1921 թ. Բեռլինում Թավելաթ փաշայի սպանությունից հետո, «միջազգային մամուլում» հայերի կողմից քաղաքաշավ

⁶⁶ Aya S. S., Raphael Lemkin's Armenianism & "G" Witnessing Unfolded!, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) - Center for Eurasian Studies, Blog No: 14. 20.08.2015, p. 4.

⁶⁷ Ավելի մանրամասն տե՛ս Munoz A. J., The East Came West: Muslim, Hindu & Buddhist Volunteers in the German Armed Forces 1941-1945, New York, Axis Europa Books, 2002, 330p.

⁶⁸ Littlejohn D., Foreign Legions of the Third Reich, San Jose, R. James Bender Publishing, vol. 4, 1987, p. 250

⁶⁹ Auron Y., նշվ. աշխ., էջ 263: Տե՛ս նաև Dallin A., German Rule in Russia, 1941-1945: A Study in Occupation Policies, London and Basingstone, Macmillan, 1981, pp. 29, 251.

է տարվել մարդասպանի ազատ արձակման համար՝ հայերի և թուրքերի պայքարի պատմության պատճառով: Ռոզենբերգը հավանություն էր տալիս հայերի ինքնավարության պահանջների նկատմամբ թուրքերի դիմադրությանը՝ համեմատելով հայերին հրեաների հետ, որովհետև նա պնդում էր, որ հայերը ներգրավված են Թուրքիայի դեմ լրտեսության մեջ, ինչպես հրեաները՝ Գերմանիայի դեմ⁷⁰: Նացիստական պարագլուխների համար, ինչպիսիք են Հիտլերը և Ռոզենբերգը, հայերը հավասար կամ նույնիսկ ավելի վատն էին, քան հրեաները⁷¹:

Իսկ Թուրքիան իր հերթին նպատակադրվել էր հոգուտ իր շահերի օգտագործել Գերմանիայի տարած հաղթանակները: 1942 թ. Թուրքիան 26 դիվիզիա էր կենտրոնացրել սահմանի մոտ և պատրաստ էր Ստալինգրադի անկման դեպքում ներխուժել Հայաստան, որը կարող էր ողբերգական հետևանքներ ունենալ հայ ժողովրդի համար, կասկած չկա, որ Թուրքիան կշարունակեր հայերի նկատմամբ իրագործած ցեղասպանությունը:

Ինչ վերաբերում է Սյուքրու Սերվեր Այայի այն կասկածներին, թե ինչպես է ստացվել, որ երբ Լեմկինը պատանի էր, լսել էր Օսմանյան կայսրությունում հայերի ոչնչացման մասին, սակայն չգիտեր Հայկական լեգեոնի և նացիստների համագործակցության մասին, ապա նշենք, որ հայության միայն չնչին մասն է, որ համագործակցել է նացիստների հետ, Նժդեհն ու Դրոն գործակցել են նացիստների հետ՝ ելնելով համակենտրոնացման ճամբարներից հայ ռազմագերիներին փրկելու նկատառումներից: Ավելին, պատերազմի ընթացքում հայ լեգեոնականները վերածվեցին խորհրդային պարտիզանների, ֆրանսիական, հոլանդական, հունական դիմադրական շարժումների⁷²: Սրան զուգահեռ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում միայն Խորհրդային Հայաստանից մասնակցել է շուրջ 300.000, ԽՍՀՄ-ից՝ 500.000, իսկ ամբողջ աշխարհից միասին վերցրած 600.000 հայ, որոնցից 200.000-ը զոհվել են մարտերում⁷³: Այսպիսով, եթե շարժվենք Սյուքրու Սերվեր Այայի առաջ քաշած տրամաբանությամբ, ապա Լեմկինն ավելի շատ Հիտլերյան Գերմանիայի դեմ տարած հաղթանակի գործում հայերի ներդրման մասին կարող էր իմանալ, քան հակառակը:

Այն տեսակետը, թե Լեմկինի հարազատները շրջապատված էին Հայկական լեգեոնի կողմից, հաստատված չէ, և ոչ մի փաստ չկա այդ մասին, նույն հաջողությամբ նրանք կարող են շրջապատված լինել հենց թյուրք-ադրբեջանական ջոկատների կողմից:

Ժխտողականների կողմից առաջ քաշվող մյուս կեղծ դրույթն այն մասին է, թե Լեմկինի վրա մեծ տպավորություն է թողել Հիտլերի հայտնի ելույթը՝ «Ո՞վ է, ի վերջո, այսօր խոսում հայերի ոչնչացման մասին», որը կեղծվել է հայ լեգեոնա-

⁷⁰ **Travis H.**, Did the Armenian Genocide Inspire Hitler? Turkey, Past and Future, in *Middle East Quarterly*, Winter 2013, vol. 20, N.1, p. 33.

⁷¹ **Ihrig S.**, նշվ. աշխ., էջ 312:

⁷² Տե՛ս **Հարությունյան Կ.**, Հայ ժողովրդի մասնակցությունը ԽՍՀՄ Հայրենական մեծ պատերազմին (1941-1945թթ.), Երևան, «Ջանգակ-97» հրատ., 2002, էջ 120-122:

⁷³ Նույն տեղում, էջ 126:

կանների կողմից. «1923 թ., երբ Լեմկինը 23 տարեկան էր և փիլիսոփայություն էր ուսումնասիրում Հայդելբերգի համալսարանում, ընդհանրապես հետաքրքրություն չունեի հայերի նկատմամբ: «Հայոց ցեղասպանությունը» հիշատակվեց 1948 թ.՝ Նյուրնբերգյան դատավարության ժամանակ՝ հիմնվելով կեղծ փաստաթղթի վրա, որը վերաբերում էր Հիտլերի ելույթին: Այս փաստաթուղթը մերժվեց տրիբունալում: Լեմկինը չգիտեր, որ այդ փաստաթուղթը կեղծվել էր նացիստական բանակում մնացած Հայկական 22.000-անոց լեգեոնի կողմից: Նրանք կարևոր դեր էին կատարում հրեաներին շրջապատելու և մահվան ճամբարներ ուղարկելու հարցում», - գրում է Սյուքրու Սերվեր Այան՝ իր տեսակետն առավել հաստատուն դարձնելու համար ընդգծելով, թե Վիլյամ Շիրերի նացիստական Գերմանիայի պատմությունը՝ «Երրորդ ռեյխի ծագումը և անկումը» գրքում⁷⁴, որը Հիտլերի գործունեության ամբողջական պատմությունն է՝ սկսած 1925 թ.-ից, որևէ տեղ չկա «հայ» բառը: Հետևաբար՝ Հայոց ցեղասպանության մասին Լեմկինի հայտարարությունները գիտական նշանակություն չունեն⁷⁵:

Թուրք ժխտողականի այս փաստարկը շատ թույլ է և ոչ հիմնավոր: Նախ և առաջ Հիտլերի հայտնի ելույթի տեքստի փաստականության մասին վկայում են մի քանի սկզբնաղբյուրներ, որոնք լավագույնս ներկայացրել է պրոֆեսոր Գևորգ Բարդակյանը «Հիտլերը և հայերի ցեղասպանությունը» գրքում⁷⁶: Վերջինս, հիմնվելով ցայժմ անհայտ արխիվային փաստաթղթերի վրա, տվել է անառակելի ապացույցներ, որ Հիտլերը, ծրագրելով հրեաների զանգվածային ոչնչացումը, որպես նախադեպ նկատի է ունեցել Հայոց ցեղասպանությունն Օսմանյան կայսրությունում, ինչպես նաև թուրքերի անպատժելիությունը մարդկության դեմ գործած հանցագործության համար:

Այս համատեքստում հատկանշական է, որ Լեմկինը Հայոց ցեղասպանության շուրջ իր մտահոգությունը հայտնել էր այդ զագրելի հանցագործությունը կանխելուն միտված իր գիտական գործունեության սկզբից, երբ Հիտլերը նույնիսկ իշխանության չէր եկել, ուստի Հիտլերի հայտնի ելույթի տեքստը չէր կարող շարժիչ լինել Լեմկինի համար ցեղասպանությունը կանխելու իրավական մեխանիզմների ստեղծման հարցում:

Փաստերի նենգափոխման հետ մեկտեղ Սյուքրու Սերվեր Այան անուղղակիորեն ընդունում է, որ Լեմկինը ցեղասպանության հայեցակարգը ստեղծելիս նկատի է ունեցել հենց Հայոց ցեղասպանությունը՝ նշելով. «Ռաֆայել Լեմկինը հայերի մասին գիտեր այն, ինչ նա կարդացել էր կողմնակալ արևմտյան մամուլում՝ միսիոներների և հայերի մասին լուրերը: Լեմկինի հատուկ «անձնական կարծիքը» չի փոխում պատմական փաստը: Արդյոք նա դիմել է հակառակ մեկնաբանությունների և

⁷⁴ Տե՛ս **Shirer W.**, Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany, New York, Simon and Schuster, 1990, 1249 pp.

⁷⁵ Տե՛ս **Aya S. S.**, Twisted Law Versus Documented History Geoffrey Robertson's Opinion on Genocide Against Proven Facts, Belfast, Athol Books, 2013, pp. 11-12.

⁷⁶ Տե՛ս **Bardakjian K.**, Hitler and the Armenian Genocide, Toronto, Zoryan Institute, 1985, 81 pp.

փաստաթղթերի համար»⁷⁷: Նմանատիպ տեսակետ է հայտնում նաև Ժխտողականության մեկ այլ ներկայացուցիչ, պրոֆեսոր Քեմալ Չիչեքը, թե Լեմկինը պատմաբան չէր, և նա կարողում էր միայն պատմության հայկական տարբերակը⁷⁸: Չիչեքի այս մոտեցումը ևս շատ պարզունակ է, քանի որ ամբողջ միջազգային մամուլը հեղեղված էր Հայոց ցեղասպանության սարսափները նկարագրող տեսարաններով, և այլ իրողության Լեմկինը ծանոթ լինել չէր կարող:

Քանի որ թուրքական կողմին մեծապես անհանգստացնում է այն փաստի արձանագրումը, թե Հայոց ցեղասպանության իրողությունն էական նշանակություն է ունեցել իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի գործունեության մեջ՝ այդ սարսափելի հանցագործությունը կանխելուն միտված պայքարում, ուստի թուրքական պետության կողմից խրախուսվող Ժխտողական քաղաքականությունը փորձում է Հայոց ցեղասպանության պատմական իրողությունը կեղծող փաստարկներ ներկայացնել, և այդ գործում փորձ է կատարվում աղավաղել Լեմկինի գործունեությունը՝ մի կողմից «հիմնավորել», թե Լեմկինը ցեղասպանություն եզրույթը ստեղծելիս նկատի չի ունեցել Հայոց ցեղասպանությունը, իսկ մյուս կողմից ներկայացնել, թե Լեմկինն իր աշխատություններում անդրադարձել է Հայոց ցեղասպանությանը, բայց ոչ այն համատեքստում, ինչ որ ներկայացված է «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի համաձայն:

ՌԱՖԱՅԵԼ ԼԵՄԿԻՆԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԽՏՈՂԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ

Նարեկ Պողոսյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց ցեղասպանության իրողության կարևոր նշանակությունը Ռաֆայել Լեմկինի գիտական գործունեության մեջ լուրջ անհանգստություն է պատճառում Ժխտողականներին: Ուստի Թուրքիան, առաջ տանելով իր Ժխտողական քաղաքականությունը, Հայոց ցեղասպանությունը Ժխտող հետազոտողների միջոցով փորձում է Հայոց ցեղասպանության պատմական իրողությունը կեղծող փաստարկներ ներկայացնել՝ աղավաղելով Ռ.Լեմկինի գործունեությունը: Հոդվածում փաստերի միջոցով ի հայտ է բերվում Ժխտողականների կեղծարարության փորձերի ողջ սնանկությունը:

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, Ռաֆայել Լեմկին, Ժխտողականություն, թուրքական քարոզչամեքենա, կեղծ փաստարկներ, ցեղասպանության

⁷⁷ Aya S. S., The Genocide Of Truth, Istanbul, Istanbul Commerce University Publications, 2008, p. 524.

⁷⁸ Çýçek K., Refutation of the Armenian Resolution, Article By Article-4, Today's Zaman, 02 April 2007, (<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=en&Page=Print&MakaleNo=2336&Yer=Makaleler>, դիտվել է՝ 25.03.2015):

հայեցակարգ, «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիա:

RAPHAEL LEMKIN'S GENOCIDE STUDIES WITH THE INTERPRETATION OF DENIALISTS

Narek Poghosyan

SUMMARY

The importance of the fact of the Armenian Genocide in Rafael Lemkin's scientific activity is of great concern to the denialists. Therefore, Turkey, through its denying policy, is trying to present arguments to falsify the historical fact of the Armenian Genocide by denialist researchers distorting R. Lemkin's activities. Throughout the article, the whole bankruptcy of denialist fraud attempts is revealed.

Keywords: Armenian Genocide, Raphael Lemkin, denialism, turkish propaganda, false arguments, the concept of genocide, The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНОЦИДА РАФАЭЛЕМ ЛЕМКИНОМ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СО СТОРОНЫ ОТРИЦАТЕЛЕЙ

Нарек Погосян

РЕЗЮМЕ

Важность факта Геноцида армян в научной деятельности Рафаэля Лемкина вызывает большую озабоченность у отрицателей геноцида. Поэтому Турция посредством своей политики отрицания пытается фальсифицировать исторический факт Геноцида армян путем искажения деятельности Р. Лемкина. В статье последовательно раскрывается несостоятельность этих попыток.

Ключевые слова: Геноцид армян, Рафаэль Лемкин, дениализм, турецкая пропагандистская машина, ложные аргументы, концепция геноцида, Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него.